

Золотий шлях. Як стародавня Індія змінила світ

Вільям Далрімпл

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Віталій Михалюк

© Видавництво «Лобстер». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Вступ Індосфера

«Люди з віддалених місць із різноманітними традиціями, — писав один китайський буддистський монах на початку VII ст., — зазвичай називають землю, якою вони найбільше захоплюються, словом Індія» [1].

Сюаньцзан був одним з найвидатніших учених, мандрівників і перекладачів Китаю. Ці слова він написав, щойно повернувшись з великого паломництва до визначних індійських осередків знань, у якому провів 17 років і під час якого подолав суходолом шість тисяч миль. Розповідь про ці мандри («Подорож у Західний край за часів Великої Тан») дає зрозуміти, що у світі, через який він пройшов, від Чан'аню на заході Китаю до Канчіпураму на півдні Індії та назад, у ті часи значною мірою панували індійські ідеї, мистецтво, наука, мови та релігії. Зокрема, глибоку побожність у нього викликали стародавні буддистські університети-монастирі Індії з їх десятками тисяч учених ченців, такі як Наланда. Для Сюаньцзана вони були просто найбільшими осередками знань і науки у світі, індійським еквівалентом великої Александрійської бібліотеки.

Лекції в Наланді читали щодня в ста різних залах, писав він, «а учні вчилися старанно, не втрачаючи жодної хвилини» [2]. Сюаньцзан описав лекційні зали, курган-ступу для зберігання реліквій, п'ять храмів і 300 окремих помешкань та гуртожитків, де мешкало десять тисяч ченців і вчених з інших країн [3]. Вони вивчали тексти різних шкіл буддизму, а також священні Веди, логіку, граматику санскрит, філософію, медицину, метафізику, ворожіння, математику, астрономію, літературу та магію. «Ченці Наланди, числом кілька тисяч, — це люди найвищих здібностей і таланту, — писав він. — Їхня вченість тепер дуже велика. Цілісінький день вони ставлять глибокі питання й шукають відповіді на них. З ранку до вечора точаться тут вчені бесіди. Старі

й молоді допомагають один одному» [4].

Особливу увагу він приділив описові пишноти бібліотеки Наланди, яку вважав найбільшим сховищем знань у світі. Бібліотека мала дев'ять поверхів і складалася з трьох відділів: Ратнададгі, «Море коштовностей», Ратнасагара, «Океан коштовностей», і Ратнаранджака, «Прикрашене коштовностями». Будь-який рукопис можна було позичити, хоча, згідно з правилами Наланди, рукописи мали зберігатися в спеціальних нішах у келіях ченців поруч із квадратним центральним двором [5]. Саме тут Сюаньцзан наполегливо навчався п'ять років, переписуючи від руки санскритські рукописи, які хотів відвезти додому в Китай. Пізніше ці рукописи були перекладені та переписані ще багато разів і розійшлися по монастирях Китаю, Кореї та Японії.

Протягом більшої частини пізньосередньовічної та новітньої історій Індія перебувала під великим культурним впливом з-за її меж. Після створення по всій Індії ряду ісламських султанатів у XII і XIII ст. перська мова стала мовою уряду на більшій частині території, а перські культурні стандарти в мистецтві, одязі та етикеті почали домінувати навіть при південних індуїстських дворах. Потім, у IX ст., під час піднесення Ост-Індської компанії та встановлення вікторіанського врядування, англійська мова поступово витіснила перську, а Індія стала частиною англосфери. Володіння англійською тепер було шляхом до прогресу, та індійці, які прагнули йти вперед, повинні були відмовитися від власної культури або принаймні значною мірою підігнати її під англійські стандарти, перетворюючись так на англомовних «коричневих сагібів», або тих, кого В. С. Найпол називав «несправжні». Звісно, з часом індійці чудово опанували обидві мови, перська та англійська стали їхніми рідними мовами, і, подібно до того, як Беділь Дегляві став одним з найшанованіших перських поетів у Центральній Азії XVII ст., так і багато індійських письменників від Тагора до Рушді,

також і сам Найпол, стали літературними суперзірками англомовної літератури у XX ст.

Але протягом півтора тисячоліття до цього, приблизно з 250 р. до н. е. до 1200 р., Індія була впевненим експортером своєї власної розмаїтої цивілізації, створивши навколо себе імперію ідей, що перетворилася на чітко окреслену «індосферу», у межах якої її культурний вплив був панівний. У цей період решта Азії була готова і навіть раділа всеосяжному переданню індійської м'якої сили в релігії, мистецтві, музиці, танцях, виробництві текстильних товарів, технологіях, астрономії, математиці, медицині, мітології, мові та літературі.

Санскрит був більшою мірою священною мовою принаймні за тисячоліття до початку нашої ери, але в якийсь момент між I ст. до н. е. та I ст. н. е. санскрит знову винайдено як мову літератури та політики, що стало початком дивовижних змін у його використанні, внаслідок чого літературна культура санскриту швидко поширилася від Афганістану до Яви. Дійсно, як показав Шелдон Поллок, із часом санскрит, «мова богів у світі людей», став *lingua franca* на більшій частині Азії та залишив постійний відбиток на карті від Балху (санскрит. «баліка») до Сінгапуру (санскрит. «сінгапура»). Назва «Ява», наприклад, походить від санскритського *Yavad dvipa*, що означає «острів у формі уава», або ячмінного зерна. Справді, еліти Південно-Східної Азії так глибоко занурилися в санскритську культуру, що почали перейменовувати свої міста й поселення на честь найвідоміших місць індійської мітології [6]. Стародавня столиця Таїланду досі зветься Аютая на честь Айодг'ї, столиці бога Рами у великій епічній поемі «Рамаяна», а національна авіакомпанія Індонезії «Гаруда» названа на честь вагани {1} бога Вішну. Поширюючись, санскрит приніс із собою всю індійську літературу, мистецтво і науку.

З Індії вийшли не тільки перші купці, астрономи та астрологи, вчені й математики, лікарі та скульптори, але й святі, ченці й місіонери кількох різних напрямків індійської релігійної думки та обрядовості — ведичний, шіваїтський і вішнуїтський індуїзм, або санатана дгарма, як деякі вважають за краще це називати, а також Тхеравада, Магаяна й тантричний буддизм.

Ці різні релігійні світи іноді змішувалися і об'єднувалися, іноді змагалися між собою; час від часу протистояли. Але разом усі вони стали домінувати в Південній, Центральній, Південно-Східній і Східній Азії. Понад половина населення світу сьогодні живе в районах, де індійські уявлення про релігію та культуру є або колись були панівні і де індійські боги керували уявою та прагненнями чоловіків і жінок. Тим часом інтелектуальний вплив Індії поширився далеко на захід, подарувавши нам не тільки важливі математичні поняття, такі як нуль, але й сам зовнішній вигляд чисел, якими ми всі користуємося дотепер. Це, мабуть, найближча до універсальної мови річ, яку створило людство впродовж своєї історії.

Індійська освіта, індійські релігійні концепції та індійські ідеї — одні з найважливіших основ нашого світу. Як і Стародавня Греція, Стародавня Індія дала низку глибинних відповідей на великі питання про те, що таке світ, як він влаштований, чому ми тут і як ми повинні проживати своє життя. Чим Греція була спочатку для Риму, потім для решти середземноморського та європейського світу, тим у цей період Індія була для Південно-Східної і Центральної Азії та навіть для Китаю, випромінюючи й поширюючи свої філософські, політичні ідеї та архітектурні форми на весь регіон не шляхом завоювання, а завдяки привабливості й вишуканості культури. У питаннях природничих наук, астрономії та математики Індія мала стати вчителем арабського світу, а значить, і Середземноморської Європи.

Весь спектр ранньоіндійського впливу відчувається з давніх-давен, ховаючись на видноті: у буддизмі Шрі-Ланки, Тибету, Китаю, Кореї та Японії, у топонімах Бірми й Таїланду, у фресках і скульптурах «Рамаяни» та «Магабгарати» в Лаосі й Камбоджі, в індуїстських богах, ритуалах і храмах Балі. Але якимось чином Золотий шлях, що з'єднує всі ці різноманітні форми та географічні області в єдину культурну одиницю, величезну Індосферу, що простягається від Червоного моря до Тихого океану, ніколи не визнавався як ланка, що з'єднує всі ці різні місця та ідеї одне з одним, і до сьогодні навіть не дістав назви [7].

Завдяки вітрам азійського мусону Індія міститься в центрі великої мережі судноплавних морських шляхів і морських торгових напрямків.

Щоліта нагрівання Тибетського нагір'я створює область низького тиску, яка всмоктує вологі прохолодні вітри з Бенгальської затоки. Щозими холодні сухі вітри вириваються з засніжених Гімалаїв у теплі моря. Півострів Індостан міститься посеред цього вихору вітрів, які дмуть в один бік протягом шести місяців, а протягом наступних шести — в інший. Регулярність і передбачуваність цих вітрів породжують мусони, які тисячоліттями дають змогу індійським мореплавцям, налаштувавши вітрила, дуже швидко перетинати моря, які їх оточують, і безпечно повертатися, коли вітер змінює напрямок [8].

Ранні індійські торговці використовували морські шляхи мусонної Азії для подорожей у двох напрямках. Багато хто на зимових вітрах прямував на захід до східного узбережжя Африки та багатих царств Етіопії. Там перед ними поставав вибір. Одна північна розвилка вела через Перську затоку до Ірану та Месопотамії, інша, південна, через Аден виводила їх Червоним морем до Єгипту. Індійські торговці, що прямували на захід, прибували з пасатами на початку літа й поверталися додому під час

літнього мусону в серпні. Коли вітри дмуть у спину, подорож від гирла Червоного моря до Гуджарату може зайняти всього 40 днів, хоча, якщо пропустити потрібні вітри, подорож туди й назад може зайняти цілий рік і ви будете вимушені взяти тривалу відпустку на Нілі [9]. Аналогічний сухопутний шлях каравану верблюдів через Афганістан займе принаймні втричі більше часу [10].

Упродовж 300 років, з часу битви біля Акцію в 31 р. до н. е. та інтеграції Єгипту в систему Римської імперії, основні артерії ранніх подорожей зі сходу на захід пролягали не так по суші, через Персію, яка часто воювала з Римом, як по воді, Золотим шляхом через бурхливі води Червоного моря та Індійського океану.

Як зауважив Калудаїн, ранній буддійський монах і сучасник Будди, те, що змушувало людей виходити в ці небезпечні води, — це просто спокусливість золота й бажання розбагатіти [11]. Цими водами один за одним проходили човни з індійськими товарами, і з цим в індійські кишені перетікали багатства Риму. У I ст. пуританський римський флотоводець Пліній Старший описував Індію так: «Зливник для найцінніших металів у світі... Щороку без винятку Індія забирає щонайменше 55 мільйонів сестерціїв з нашої держави... Така важка праця і така віддалена ця місцина, що римська матрона може прилюдно хизуватися прозорим одягом... Так Індія ставала ближчою через спрагу наживи та нездорову потребу жінок дотримуватися моди» [12].

За словами грецького географа Страбона, близького сучасника Плінія, римський контроль над Єгиптом швидко привів до шестиразового зростання морського сполучення з Індією, проти періоду Птолемеїв, що йому передував: «Коли Ґалл був префектом Єгипту, я супроводжував його і піднявся по Нілу аж до Сієни й кордонів Етіопії», — писав він. Тут «я довідався, що з Міос Гормосу до Індії плаває аж 120 суден, тоді як раніше, за часів Птолемеїв, взагалі мало хто наважувався відбувати це плавання й займатися

торгівлею індійськими товарами» [13]. Деякі сучасні економісти-історики підраховали, що торгівля на Червоному морі в той час була така масштабна, що митні податки, які збирали римські чиновники з торгівлі, що велася через Червоне море, покривали близько третини сукупних витрат Римської імперії на ведення глобальних завоювань і утримання своїх легіонів від Шотландії до кордонів Персії та від Сахари до берегів Райну й Дунаю [14].

Цей початковий бум тривав протягом століття, і торгівля велася, хоча й дещо нижчими темпами, ще 300 років. Але за падінням Західної Римської імперії, руйнуванням міст і занепадом більшої частини міського життя в Північній і Західній Європі на початку V ст. розпочалася епоха безперервних воєн між Візантією та Персією в VI ст. Червономорський порт Міос Гормос уже до IV ст. перебував у занепаді, його суперник, Береніс, був покинутий близько 550 р., можливо, через спалах Юстиніанової чуми [15].

Через те що постачання золота із заходу до Індії катастрофічно скоротилося в IV й V ст., почалася корінна перебудова індійської заморської торгівлі. Золото вже не надходило великими кількостями з Риму, тому індійські купці, нерідко залежні від низки новозаснованих торгових гільдій, почали привозити його з довгих берегових ліній і островів Суварнабгумі — так званих «Земель Золота» [16].

На території сучасних Шрі-Ланки, М'янми, Малайзії, Таїланду, Лаосу, В'єтнаму та Камбоджі з'являлися нові міські центри, в які індійські торговці припливали з кожним східним мусоном, везучи вантажі бісеру, тканин, металевих виробів та інших індійських товарів, які вони обмінювали на спеції, золото, камфору, смолу та іншу місцеву сировину. До V ст. через Малаккську протоку вже був встановлений великий прямий морський шлях, який з'єднував південні й східні моря, що давало можливість індійським торговцям легко й швидко діставатися Китаю [17].

Сьогодні у світі, розділеному національними кордонами, ми сприймаємо Камбоджу як дуже далеку від Індії країну. Але в античному й середньовічному світах море не так розділяло, як об'єднувало, і за сприятливих літніх мусонних вітрів, коли вони дули в східному напрямку, подорожі на великі відстані були не тільки можливі, але й надзвичайно швидкі. Коли західна гілка Золотого шляху закривалася, її стала замінювати відроджена східна гілка. Мусонні вітри сприяли дедалі тіснішим контактам між сторонами Бенгальської затоки, зводячи їх разом у єдину культурну й географічну одиницю в межах індосфери.

До I ст. подорож на торговому судні з портового міста Тамраліпті в Бенгалії до Шрі-Ланки займала всього два тижні; звідти до Суматри можна було дістатися за три тижні, а подальший перехід до Гуанчжоу в Китаї зайняв би менше ніж місяць. Використовуючи вітри мусонів, можна було дістатися з Південної Індії до Яви, дельти Меконгу або гирла Янцзи набагато швидше, ніж по суші, скажімо, до Удджайну в Центральній Індії або до Кашміру.

Великі індійські епоси розповідають про Суварнабумі — східне узбережжя Бенгальської затоки — як про східне Ельдорадо, де на мандрівника чекали незліченні багатства. У «Рамаяні» також згадуються Суварнадвіпа («Острови Золота») і сім царств «золотих і срібних островів» за Шрі-Ланкою, Індонезійський архіпелаг — усі з копальнями, переповненими скарбами. «Там, — каже мавпячий цар Сугріва, — дорогоцінні метали можна було витягти з землі так само легко, як деінде бруд» [18].

З'являється все більше археологічних свідчень того, що індійські купці навіть привозили із собою кваліфікованих ремісників для обробки золота — як видобутого на місці, так і того, яке вони купували на Суматрі, Борнео, Малайському півострові та в Таїланді. На місці стародавнього храму Крабі в Таїланді археологи

нещодавно знайшли пробірний камінь ювеліра, на якому вигравіюваний найдавніший тамільський напис у Південно-Східній Азії. Напис виконано тамільським варіантом брагмі, письмом I–III ст., і в ньому сказано, що цей камінь — власність «Перумпатана» — «Великого ювеліра». Неподалік були знайдені золоті монети із зображенням бика на передній частині та двощогловим кораблем на реверсі [19]. Недавня знахідка в іншому районі Таїланду ювелірної форми III ст. до н. е. разом із чотирма тонкими круглими листами золотої фольги у виразно індійському стилі свідчить про те, що індійські ювеліри працювали тут ще в період Маур'їв, у III ст. до н. е. [20].

Майстри залишилися в Суварнабгумі з однієї дуже простої причини: золото тут було скрізь. Це був фантастично багатий світ. Під час розкопок у дельті Меконгу на території Ок-Ео, одного з перших великих торгових міст Південно-Східної Азії, французькі археологи знайшли неймовірну кількість прикрас та інших виробів із золота: інкрустовані золоті каблучки, золоті таблички з гравіюванням і тріратни — золоті медальйони з трьома коштовностями, золоті сережки у формі дуги, дванадцятигранні золоті намистини й золоті прикраси у формі квітів лотоса та навіть золоті змії. Дійсно, усього за кілька сезонів розкопок археологи знайшли 1300 золотих предметів. У багатьох траншеях були знайдені маленькі крапельки золота, що вказує на те, що обробка золота справді відбувалася на цьому місці. Заглиблюючись у ґрунт, археологи відчували себе так, ніби заново відкрили Землі Золота [21].

З часом ці зв'язки змінюють регіон, бо Південно-Східна Азія стала частиною санскритськомовного світу, а також прийняла та адаптувала для власного використання індійських богів, релігії та письма, епос і п'єси, форми архітектури та способи осягнення й пізнання світу. Навіть топоніми почали створювати за зразком

оригіналів на дальшому боці Бенгальської затоки. Річ була не тільки в тому, що індійських богів прийняли в цьому регіоні: переусвідомлювався навіть сам ландшафт. Священні ріки Індії, апокаліптичне поле битви «Магабгарати» і великі палади «Рамаєни» тепер уявно будували заново за багато тисяч миль на схід від Індії, на рисових полях Меконгу й серед вулканів Яви.

Іншими словами, до VI або VII ст. Південно-Східна Азія стала центральною частиною індосфери.

«Золотий шлях» має на меті підкреслити часто забуваний статус Індії як важливої економічної точки опори та цивілізаційного двигуна, що лежить в основі стародавнього й ранньосередньовічного світів, і як одного з головних двигунів глобальної торгівлі та культурного обміну в ранній світовій історії, на одному рівні й не меншою мірою, ніж Китай.

Протягом більш ніж тисячі років індійські релігії, філософії та науки поширювалися в усіх напрямках по всій індосфері, подібно до мінливих променів санскритського сонця, які іноді напрочуд глибоко проникали у віддалені закутки навколишнього світу. У книжці розповідається про поширення перетворювальних індійських ідей спочатку по всій Азії, а потім по всьому світу, проте особлива увага приділяється трьом системам індійської думки, які виникли, коли Індія стала центром сфери впливу на території від Афганістану до Японії, відголос якого відчувався і далі на захід, аж на далеких берегах Середземного моря.

«Золотий шлях» спочатку досліджує зародження буддизму в V ст. до н. е. у вигляді зазвичай ненасильницького й відносно егалітарного руху, що виник як частина великого філософського піднесення та трансформації у відповідь, з одного боку, на ранній ведичний індуїзм з його суворими кастовими ієрархіями та масовими жертвоприношеннями тварин, а з іншого — на суворий аскетизм джайнів. Потім розгляне раптову популярність буддизму

за часів імператора Ашоки, який перетворив буддизм на загальноіндійську релігію і відправив місіонерів по всьому світу поширювати Дгарму — шлях обов'язку й моралі. Далі розповідь історію поширення буддизму в Тибеті та Китаї, трансформації культури, життя й мислення — процесу, який завершився тим, що буддизм став придворною релігією завдяки впливові У Цзетянь, першої та єдиної жінки-імператора Китаю. Сьогодні, попри всі випробування новітньої історії, Китай, як і раніше, має найбільшу кількість практиків-буддистів у світі.

Від китайського двору буддизм швидко поширився далі на схід, ставши основною релігією в Кореї та принісши із собою розмаїття індійських ідей і практик, починаючи від бойових мистецтв і закінчуючи дзен-медитацією. Ці нові дзен- (санскритська дг'яна) буддійські вчення процвітали там, перш ніж поширитися ще далі на схід наприкінці VI ст. в Японії епохи Асуки (593–710). Тут вони з часом сформують філософську основу для таких різноманітних культурних проявів, як хайку, делікатні чорнильні японські пейзажі та навіть самурайський бій на мечях [22].

...

Далі — у повній книжці «Золотий шлях. Як стародавня Індія змінила світ».
nashaknyga.com.ua